

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

**ПРОФЕСОР ДОКТОР НА ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ
ЙОРДАН ПЕНЧЕВ (12 ФЕВРУАРИ 1931 – 16 ФЕВРУАРИ 2005)**

**PROFESSOR DOCTOR OF PHILOLOGICAL SCIENCES
YORDAN PENCHEV (FEBRUARY 12, 1931 – FEBRUARY 16, 2005)**

През 2021 година се навършват 90 години от рождението и 16 години от кончината на един от най-големите български езиковеди на нашето съвремие – професор доктор на филологическите науки Йордан Пенчев Пенчев. Йордан Пенчев е завършил средното си образование в Първа софийска мъжка гимназия. От 1950 до 1955 година е следвал българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (езиковедски профил), като завършва образованието си с отличен успех. През 1955 година е назначен за уредник на сп. „Български език“ в Института за български език при Българската академия на науките. След няколко месеца става аспирант по синтаксис с ръководител чл.-кор. проф. Любомир Андрейчин. Темата на кандидатската (докторската) му дисертация е „Присъединяването в съвременния български език“. Трудът е публикуван в годишника „Известия на Института за български език“, т. 13. През 1968–1970 година Йордан Пенчев е стипендиант на фондацията „Александър фон Хумболт“ в град Кьолн, Германия, при проф. Х. Зайлер. В периода от 1974 до 1977 година Йордан Пенчев е преподавател по български език във Вашингтонския университет, град Сиатъл, Съединени американски щати, както и гост-лектор в редица университети в Съединените американски щати: в Колумбийския университет, Охайо, в Йейлския университет, Ню Хейвън, и в Нюйоркския университет. През 1970 година защитава дисертация за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки“ с монографията „Основни интонационни контури в българското изречение“, отпечатана от Издателството на Българската академия на науките през 1980 година. В периода 1983–1985 година Йордан Пенчев е гост-професор в университета в Хамбург, Германия. След редовната си аспирантура (докторантура) Йордан Пенчев постъпва на работа в Института за български език първоначално като научен сътрудник, след това последователно като

старши научен сътрудник втора степен (доцент) и като старши научен сътрудник първа степен (професор). Пребиваването в елитни чуждестранни университети му позволява да придобие много знания, свързани със съвременното езикознание и новите лингвистични теории, които след това той обогатява и прилага към описанието на българския език. Дълги години Йордан Пенчев работи в Секцията за съвременен български език на Института за български език, а след това става ръководител на Секцията за обща, приложна и математическа лингвистика (до 1988 година), на Секцията по славянско езикознание (до 1988 година) и на Секцията за компютърно моделиране на българския език (до 2000 година, сега Секция по компютърна лингвистика). За известен период (от 1988 до 1994 година) е привлечен да работи към Координационния център за информатика и изчислителна техника към Българската академия на науките в Лабораторията за лингвистично моделиране (Йордан Пенчев е един от нейните основатели и първи ръководители заедно с доц. Георги Гаргов).

Проф. Йордан Пенчев е ръководил различни международни проекти: TELRI (“Trans-European Language Resources Infrastructure” – *Общоевропейска инфраструктура на езиковите ресурси*), LaTeSlav (“Language Processing Technologies for Slavic Languages” – *Езикови технологии за славянските езици*), „Българско-полска съпоставителна граматика“ (ръководител от българска страна), „Когнитивна френско-българска граматика“ и др. Автор е на над 130 труда, от които пет книги, множество научни студии, статии, рецензии, езикови бележки. Проф. Йордан Пенчев е бил съавтор в редица колективни трудове, по-важните сред които са: „Грамматика на съвременния български книжовен език“ – 1983 година, т. 1 и т. 3 (автор е на разделите за обръщение; частици; междуметия; предлози и съюзи, както и на дяловете за присъединяване; еднородни части; вметнати конструкции; разширени, сложни и повторени части на изречението), „Обратен речник на съвременния български книжовен език“ – 1975 година, „Правописен речник на съвременния български книжовен език“ – 1988 година, „Кратък правописен речник на съвременния български книжовен език“ – 1998 година; „Словообразователен речник на съвременния български книжовен език“ – 1998 година. Проф. Йордан Пенчев е автор на част от статиите за лингвистични термини в „Енциклопедия на съвременния български език“ със съставители Р. Русинов и Ст. Георгиев. За трудове на проф. Йордан Пенчев са написани множество рецензии и персоналии, в които се дава особено висока оценка на книгите „Строеж на българското изречение“, „Българският синтаксис – управление и свързване“, „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ и „Основни интонационни контури в българското изречение“. Посочва се, че това са пионерски трудове в българската лингвистика както с теоретичните им постижения, така и с осветляването на конкретния езиков материал. За научното си творчество през 1981 година Йордан Пенчев е награден с медал „1300 години България“.

Проф. Йордан Пенчев редица години е преподавал синтаксис в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – другата институция, с която е свързан неговият творчески път, наред с Българската академия на науките. Ръководил е десет аспиранти (докторанти) и над двадесет студенти – дипломанти, всички защитили успешно своите разработки (основно в областта на синтаксиса на българския език). Школата за генеративно описание на българския език, която проф. Йордан Пенчев създава и налага при обучението по синтаксис в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, се следва и до момента и е залегнала в учебната програма на съответните лекционни курсове и семинарни занимания.

Научната дейност на проф. Йордан Пенчев се характеризира с широта на изследваната проблематика и новаторско приложение на съвременните езиковедски теории и методи при описанието на българския език. Основните области, в които е работил, са: синтаксис, семантика, морфология, интонация, езикова култура, но могат да бъдат изредени и много други, без да се претендира за изчерпателност: лингвистика на текста, социолингвистика, корпусна лингвистика, лексикология, словообразуване, правопис и пунктуация на съвременния български език, съпоставително изследване на българския език с други езици, компютърна лингвистика. Може да се твърди, че той е един от основоположниците на системните изследвания по компютърна лингвистика както в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, така и в настоящия Институт за комуникационни и информационни технологии към Българската академия на науките. Тук ще се спрем накратко само на някои от неговите постижения в областта на синтаксиса, интонацията и морфологията, които са повлияли и влияят съществено върху развитието на българското езикознание.

Едни от главните приноси на проф. Йордан Пенчев са в областта на синтаксиса. Някои от по-важните негови студии и статии, посветени на синтактична проблематика, са: „Еднородни части в изречението в съвременния български книжовен език“ – „Известия на Института за български език“, 1967, т. 15; „За синтактичната характеристика на някои случаи на добавяне“ – сп. „Български език“, 1965, кн. 1; „За класификацията на значенията на българските рефлексивни по форма глаголи“ – сп. „Български език“, 1965, кн. 1; „Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в българския език“ – „Известия на Института за български език“, 1972, т. 21; „За словоредата на някои сложни изречения със съюзите *че* и *да*“ – сп. „Български език“, 1973, кн. 1–2; „Семантика на частите на речта и роля на предлозите“ – сп. „Български език“, 1974, кн. 2, и др. През 1966 г. в Издателството на Българската академия на науките излиза от печат монографията му „Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език“. В нея авторът посочва, че в българския език съществуват два вида конструкции – въвеждащи, от една страна, и вметнати – от друга, като различаването им е въз основа на интонацията – въвеждащите не се

разграничават с пауза от другите части на изречението, а вметнатите части се отделят от останалите части на изречението с паузи.

Основни приноси на проф. Йордан Пенчев в областта на синтаксиса представляват трудовете му „Строеж на българското изречение“ (София, Издателство „Наука и изкуство“, 1984, 165 стр.); „Българският синтаксис – управление и свързване“ (Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1993, 208 стр.) и „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ (Асеновград, Издателска къща „Вечерник“, 1996, 222 стр.). Тези книги поставят началото на прилагането на генеративно-трансформационния синтаксис (направление в езикознанието, създадено от световноизвестния лингвист Ноам Чомски) към българския език. Проф. Йордан Пенчев описва структурата на словосъчетанията, простите и сложните изречения в българския език по свършено различен начин, като използва формални модели за представяне (за разлика от традицията в българското езикознание дотогава). Авторът не само апробира за български валидните за английски описания и създава съответните термини на български, но и представя цялостно и последователно структурата на българските синтактични структури, част от които се характеризират с езиковоспецифични свойства. Систематично и изчерпателно е описана конституентната структура на именните фрази, глаголните (включително структурите с предикатив) и предложните фрази, словосъчетанията с главна част прилагателно и наречие, всички видове сложни изречения, като се приема, че изреченията с подчинени определителни, допълнителни и обстоятелствени изречения имат различна структура в сравнение с изреченията с подчинени подложни и сказуемоопределителни изречения. Изследванията по синтаксис на проф. Йордан Пенчев се отличават и с това, че синтактичната структура се представя в тясна връзка със семантичната структура, което е предпоставка за правилното и пълно анализиране на фактите. В изброените трудове е описана аргументната структура, семантичните роли и тяхната кореспонденция със синтактичните функции, изложена е Теорията за управление (за конфигурационните зависимости) и Теорията за свързване (за интерпретацията на местоименията), показани са синтактични операции, които имат пряка корелация със семантиката (трансформационно запълване на подложна позиция, образуване на въпросителни изречения, включително на многократни въпроси, и др.). Разработките по синтаксис на Йордан Пенчев издигат българската синтактична наука на световно равнище и предлагат цялостно и задълбочено описание на българския език, което (като всяко научно откритие) запазва своята актуалност и значимост и до днес.

Друг основополагащ труд на проф. Йордан Пенчев е „Основни интонационни контури в българското изречение“ (София, Издателство на Българската академия на науките, 1980, 193 стр.). До появата на този труд у нас не съществува монографично изследване за интонацията. Трудът пред-

ставява цялостна стройна теория за интонацията в българския език – тук за пръв път се доказва, че интонацията е синтактично суперсегментно явление в българския език. Тезата на автора почива върху руската, чешката и американската школа. Авторът гледа на интонацията като на съпътстващо изречението явление. Характеристиките на фразовата фонология са: пауза, регистър на гласа, височина на тона, или височинен връх, ударение, обща гръмкост, дължина и темпо. Авторът установява, че в българския език съществуват пет основни и пет модални интонационни контура. Изработена е цифрова нотация за височините на тона – от първо до пето ниво. Установява се, че въпросителните изречения, несъдържащи въпросителната частица *ли*, имат изцяло възходящ в края на изречението контур. Когато в структурата на изречението се съдържа въпросителна частица, най-висок е тонът пред въпросителната дума. Въпросителните изречения, съдържащи въпросително местоимение или наречие, имат низходящ в края на изречението контур подобно на съобщителните изречения. Значимостта на изследванията на проф. Йордан Пенчев за интонацията на българското изречение в някаква степен е съотносима със значимостта на изследванията му по синтаксис – и в двете области авторът е оставил ярка диря и е трудно (почти невъзможно) да се намери научна разработка, посветена на българския синтаксис или интонация, в която да не се цитират трудове на проф. Йордан Пенчев.

Редица изследвания на проф. Йордан Пенчев са посветени на проблеми от българската морфология. Основното внимание на автора е насочено към български морфологични категории: глаголните времена, таксиса, залоговите отношения, категорията определеност – неопределеност и др. С голяма значимост се отличава статията „Към въпроса за времената в съвременния български език“ – сп. „Български език“, 1967, кн. 2. Авторът установява, че индикативните глаголни времена се разпределят в три тройки – три от тях се отнасят към плана на настоящето, три – към плана на миналото, и три – към плана на бъдещето. За пръв път в българската езиковедска литература, като се следват постановките на Роман Якобсон, във връзка с времената се разглежда и категорията таксис – отношенията на едновременност между две събития. В статията „Време, таксис и синтаксис“ – сп. „Български език“, 1985, кн. 6, се заключава, че таксисът е морфологична, а не синтактична категория. С важно значение е и статията „Перфект и превръщане в перфект“ – „Втори международен конгрес по българистика, т. 3. Съвременен български език, 1987. В нея се подчертава, че формата *четял е* не принадлежи към спрежението в перфект, а е умозаклучителна форма. В статията „Модалност и време“ – сп. „Съпоставително езикознание, 1994, кн. 6, се анализират отношенията между двете категории. Въвеждат се два признака: *наблюдател* и *знаещ*, с които се обясняват някои употреби на перфекта. Застъпва се мнението, че не трябва да се говори за модална употреба на темпорални форми, а за употреби в модален кон-

текст. Посочва се ролята на признака *източник на знанието*. На отношенията между глаголното време и глаголния вид са посветени две статии: „Вид и време в една въпросителна конструкция“ – сп. „Списание на българската академия на науките, 2001, кн. 2, и „Проблеми на категориите вид и време“ – „Отговорността пред езика. Сборник, посветен на 70-годишнините на проф. П. Пашов, проф. Т. Бояджиев и на 30-годишнината на Шуменския университет“, 2001. В първата статия се показва, че когато глаголът е от свършен вид, действието винаги е в плана на бъдещето. Във втората статия се доказва, че видът и времето в българския език са две отделни самостоятелни категории – славянските инфинитивни форми нямат темпорална характеристика, но притежават категорията вид.

Не е възможно да се представят и други статии на проф. Йордан Пенчев, посветени на българската морфология. Но трябва да се отбележи поне още една област – категорията определеност – неопределеност. Във връзка с тази категория авторът заключава, че тя е един от задължителните признаци на изречението наравно с предикативността, модалността, граматическата оформеност и интонацията. Анализирайки категорията определеност – неопределеност, проф. Йордан Пенчев смята, че членуваните с определителен член и конкретизираните с члена *един* имена изразяват определеност – и двата типа именни фрази са референтни и обозначават обект, който е познат на говорещия – „Uwagi o nieokreślonych grupach imiennych w języku bułgarskim“ – Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. 2. Określoność / nieokreśloność. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987.

В цялостното си творчество проф. Йордан Пенчев се проявява като учен, който отлично познава спецификите на българския език (като за пръв път обръща внимание на някои от тях и ги обяснява) и световните постижения в областта на езиковедската наука. Неговите трудове са съществен принос в българското езиковедство, което (основно) благодарение на него се издига до световните тенденции, формулирани в съвременните лингвистични теории.

За да засвидетелстват уважението и почитта си, колегите, учениците и последователите на проф. Йордан Пенчев издават през 2006 година сборника „Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев“; организират през 2016 година Юбилейна научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението му, и издават сборник с доклади от сесията – „Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10–11 ноември, Паисиеви четения 2016, Пловдив)“, София, Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“, 2017. Включените в двата сборника доклади съответстват тематично на разностранната научна дейност на проф. Йордан

Пенчев, следват утвърдения от него изследователски дух и се характеризират с приложението на съвременни езиковедски теории и прецизни формални методи при анализа и описанието на българския език. Сборниците са свидетелство за авторитета и приноса на проф. Йордан Пенчев в българската и световната лингвистика и за ролята му на създател на генеративната синтактична школа в България.

За колегите, учениците и последователите си проф. Йордан Пенчев ще остане като изключително ерудиран, внимателен и обаятелен човек, добронамерен учен, готов да се включи в научна дискусия по всяко време. В науката проф. Йордан Пенчев ще остане с трудовете си, които засягат разнообразни езикови въпроси от различни сфери на езикознанието, но се обединяват от своята прецизност, обхватност и новаторство, с което издигат българското езикознание на по-високо, световно равнище.

Мери Лакова, Светла Коева / Meri Lakova, Svetla Koeva

✉ Проф. д.ф.н. Мери Лакова / Prof. Meri Lakova, DSc
meri_lakova@abv.bg

✉ Проф. д-р Светла Коева / Prof. Svetla Koeva, PhD
svetla@dcl.bas.bg

Публикувано: 30 юни 2021

Published: 30 June 2021